

ალანები და ვაინახები VII-IX საუკუნეებში

Alans and Vainakhs in 7th-9th centuries

Zaur Gumashvili

Doctor of Historical Sciences

Associate Professor

Of Telavi State University

ORCID ID:

E-mail: zaur.gumashvili@tesau.edu.ge

Tel: +995 591 01 25 01

Abstract

The article considers the issue of territorial settlement of the Alans in the North Caucasus in the 7th-9th centuries and it indicates that the area occupied by them is presented schematically in written sources. They occupied the mountainous territories of modern North Ossetia, the Balkars and the Karachays by the 10th century. Here they entered into a rather long and deep conflict with the local indigenous population. As a result of such relations, assimilation processes took place with tribes of different ethnic origins. In this process gaining the dominant position by the Iranian tribes is discussed, which laid the foundation for the process of ethnic formation of the Ossetian people.

“Geography of Armenia in the 7th century” mentions the settlement of Vainakh tribes in the North Caucasus. For this period, the Nakhs are represented as a union of several tribes that spoke a common language. Such tribes included the “Kusts”. In the same historical sources in the 7th century there is a reference to “Gurtsi” - which are Durdzuks and Nakhchmatians are mentioned with them. A special novelty in the article is the existence of another large Vainakh tribal union in the North Caucasus for this period, which is based on interesting considerations. These are the Malkhs, the worshipers of the sun god. Sun - Malkh, in Chechen.

Key words: North Caucasus, Alans, Ethnos, Vainakhs, Malkhi.

ზაურ გუმაშვილი

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი
თელავის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ასოცირებული პროფესორი

ORCID ID:

E-mail: zaur.gumashvili@tesau.edu.ge

Tel: +995 591 01 25 01

აბსტრაქტი

სტატიაში წამოდგენილია VII-IX საუკუნეებში ჩრდილო კავკასიაში ალანების ტერიტორიული განსახლების საკითხი, სადაც მითითებულია, რომ მათ მიერ დაკავებული ტერიტორია წერილობით წყაროებში გადმოცემულია სქემატურად. მათ X საუკუნისათვის დაიკავეს თანამედროვე ჩრდილოეთ ოსეთის, ბალყარების და ყარაჩაელთა მთიანი მისადგომები. აქ ისინი შედიან საკმაოდ ხანგრძლივ და ღრმა კონფლიქტში ადგილობრივ აზორიგენ მოსახლეობასთან. ასეთი ურთიერთობების შედეგად სხვადასხვა ეთნიკური წარმოშობის ტომებთან მიმდინარეობს ასიმილაციური პროცესები. ამ პროცესში ირანული ტომების მიერ გაბატონებული მდგომარეობის დაკავებაზეა საუბარი, რომელმაც საფუძველი ჩაუყარა ოსი ხალხის ეთნიკური ფორმირების პროცესს.

„სომხეთის გეოგრაფია VII საუკუნეში“ აღნიშნულია ცნობები ჩრდილო კავკასიაში ვაინახური ტომების განსახლების თაობაზე. აღნიშნული პერიოდისათვის ნახები წარმოდგენილია როგორც რამდენიმე ტომობრივი გაერთიანება, რომლებიც საერთო ენაზე ლაპარაკობდნენ. ასეთ ტომებს მიეკუთვნებოდნენ „კუსტები“. ამავე ისტორიულ წყაროებში VII საუკუნეში მოიხსენიება „დურცი“ - რომლებიც დურძეკები არიან, მათთან ერთად მოიხსენიებიან ნახჩმატიანკები. სტატიაში განსაკუთრებულ სიახლეს წარმოადგენს აღნიშნული პერიოდისათვის ჩრდილო კავკასიაში კიდევ ერთი დიდი ვაინახური ტომობრივი გაერთიანების არსებობს, რომელიც საინტერესო მოსაზრებებს ეყრდნობა. ესენი არიან მალხები, მზის ღმერთის თაყვანისმცემლები. მზე - მალხ, ჩეჩნურად.

საკვანძო სიტყვები: ჩრდილო კავკასია, ალანები, ეთნოსი, ვაინახები, მალხები.

შესავალი

I ათასწლეულის მეორე ნახევარში ჩრდილო კავკასიის ცენტრალური ნაწილი დაკავებული ჰქონდათ ვაინახებს და ირანულენოვანი ალანების ტომებს. ალანთა მიერ დაკავებული ტერიტორია წერილობით წყაროებში სქემატურად არის ასახული. IV საუკუნის მეორე ნახევარში რომაელი გეოგრაფის კასტორიუს მიერ შედგენილ „ჰევტინგერის რუ-

კაზე“ ალანების თაობაზე მითითებულია, რომ ისინი სახლობენ კავკასიის ქედის ჩრდილოეთით, ასევე ლაზების ჩრდილოეთით, ე.ი. დასავლეთ საქართველოს ჩრდილოეთით. თუმცა ავტორთა ნაწილი აღნიშნავს, რომ ალანებს ადრეული ხანიდან ეკავათ კავკასიისწინა აღმოსავლეთის რაიონები. II საუკუნეში კლავდია პტოლემეი თერგის ბარის დინებას უწოდებდა ალონტას, რომელიც VII საუკუნეში დაფიქსირებულია სხვა ფორმით (ალანდონ) „სომხურ გეოგრაფიაში“. ალანების უმეტესწილად განსახლებული იყვნენ ჩრდილო კავკასიის ცენტრალურ რაიონებში.

ჩვ. წ. აღრიცხვის I ათასწლეულის მეორე ნახევრის არქეოლოგიური ძეგლები ემთხვევა წერილობითი წყაროების მონაცემებს. ალანებისთვის დამახასიათებელი იყო კატაკომბებში დაკრძალვა. კატაკომბური დაკრძალვების არეალი მოიცავს ტერიტორიებს აღმოსავლეთისკენ მდ. დიდი ლაზადან ინგუშეთის, ჩეჩნეთის და დაღესტნის საზღვრებამდე. (აქ გამოირიცხება მთიანი ზონა ჩეჩნეთ-ინგუშეთისა) ალანთა ყორღანული სამარხები IV-V საუკუნეებში აღმოჩენილია სამხრეთ დაღესტნის ტერიტორიაზე, რომელსაც მკვლევარები უკავშირებენ მასკუტების ირანულ ტომებს, რომლებიც აქ დაფიქსირებულია წერილობითი წყაროების თანახმად.

საკმაოდ მყარი მტკიცებულებები არსებობს იმის თაობაზე, რომ ხაზართა კავანატის თავდაპირველ სახელმწიფოებრივ ჩამოყალიბებაში მნიშვნელოვანი როლი ითამაშეს თანამედროვე ვაინახების, დაღესტნელების, ადიღეური ჯგუფის ხალხების წარმომადგენლებმა. თვით ხაზარები ხომ ძირითადად არააბორიგენი, ნახევრადსემიტური მოსული ეთნოსი იყო. მოგვიანებით ხაზართა დიდი ნაწილი განდევნილ იქნა ინგუშეთის, ჩეჩნეთის, დაღესტნის, ასევე ამჟამინდელი ჩრდილო კავკასიის რესპუბლიკებიდან, სტავროპოლიდან, კალმიკეთიდან და კრასნოდარიდან. როგორც ჩანს ხაზართა განდევნის მთავარი მიზეზი გახდა მათ მიერ იუდაისტური რელიგიის მიღება, რომელიც ყოვლად მიუღებელი აღმოჩნდა ჩრდილო კავკასიის მოსახლეობისთვის.

ლეონტი მროველი თავის ნაშრომში „ქართველ მეფეთა ცხოვრება“ გვამცნობს შემდეგს: „... გამლიერდნენ ხაზარები და დაიწყეს ომი ლეკებთან და კავკასებთან ... კავკასიის შვილებს ხელმძღვანელობდა ტირეტის შვილი ძურძუკი“. როგორც შემდგომ აგრძელებს მემატიანე, ტარგამოსის შთამომავალთა გაერთიანებულმა ძალებმა კავკასებმა, ძურძუკებმა და ლეკებმა „გადალახეს კავკასიის მთები, დალაშქრეს ხაზართა ტერიტორია და უკან დაბრუნდნენ. - ასე, რომ ხაზარეთი დაანგრიეს თვით იმ ხალხებმა, რომელთაც არ უნდოდათ იუდაიზმის მიღება“.

იმავე მემატიანის ცნობით „თუმცა ხაზარებმა, რომლებიც გაერთიანდნენ ერთი მეფის გარშემო, გადალახეს ზღვის კარები, რომელიც ამჟამად იწოდება დარუბანდი“ და შეიჭრნენ ამიერკავკასიაში. „ხაზარებმა

დაიკავეს ორივე გზა, როგორც არის: საზღვაო გზა დარუბანდი და არაგვის კარები“.

მეთოდი

კვლევა ეფუძნება ისტორიული ფაქტების რეალობის შემოწმებას ურთიერთშეჯერების გზით.

შედეგები

აღანებმა X საუკუნისთვის დაიკავეს თანამედროვე ჩრდილო ოსეთის, ბალყარების და ყარაჩაელების მთიანი მისადგომები. აქ ისინი შედიან საკმაოდ ხანგრძლივ და ღრმა კონტაქტებში ადგილობრივ მოსახლეობასთან. ასეთი კონტაქტების შედეგად სხვადასხვა ეთნიკური წარმოშობის ტომებთან მიმდინარეობს ასიმილაციური პროცესები და მთიან მხარეში, დაახლოებით იალბუზსა და ყაზბეგის მთებს შორის არსებულ ტერიტორიაზე ირანული ელემენტების მიერ გაბატონებული მდგომარეობის დაკავებაზე არის საუბარი, რომელმაც საბოლოო ჯამში საფუძველი ჩაუყარა ოსი ხალხის ეთნიკური ფორმირების პროცესს, რომელიც ქართულ წყაროებში მოხსენიებულია როგორც „ოვსები“.

ზემოთ მითითებულ ადგილზე მცხოვრები კავკასიის მთიელი ტომები ცხადია, აღანებმა გააერთიანეს თავიანთ სახელმწიფოში. ამ გაერთიანების სოციალურ-ეკონომიკური საფუძველი იყო აღანებში წარმოშობილი ადრეკლასობრივი ურთიერთობები, რომელიც საკმაოდ მკაფიოდაა დაფიქსირებული VII-IX საუკუნეების წერილობით წყაროებსა და არქეოლოგიურ მასალებში.

მსჯელობა

აღანური სახელმწიფოს ხელსაყრელი გეოგრაფიული მდებარეობა, სხვადასხვა გადასასვლელების მათი ხელისუფლების მიერ გაკონტროლება, რომლებზეც გადიოდა „დიდი აბრეშუმის გზა“ ცენტალური აზიიდან ბიზანტიისაკენ, აღანებისთვის ქმნიდნენ ისეთ პირობებს, რათა ისინი გამხდარიყვნენ სასურველი მოკავშირეები არა მარტო კავკასიაში, არამედ აღმოსავლეთ ევროპაშიც. აღანთა როლი განსაკუთრებით გაიზარდა VI საუკუნეში, როცა ირანსა და ბიზანტიას შორის გააფთრებული ბრძოლა წარიმართა ლაზიკისა და სვანეთის დაუფლებისათვის. ამ მნიშვნელოვან ბრძოლებში VI საუკუნეში დასავლეთის აღანები გამოვიდნენ ბერძნების მხარეზე, ხოლო აღმოსავლეთის აღანები კი ირანელთა მხარეს. პროკოფი კესარიელი გვამცნობს აღანთა ასეთი გაორების თაობაზე ბერძნებთან და სპარსელებთან მიმართებაში. სასანიდური ირანის აგრესია შეჩერებულ იქნა და დასავლეთის აღანები გახდნენ საიმედო მოკავშირეები ბიზანტიისა სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპასთან მის მიერ წარმოებულ პოლიტიკაში.

ირანის სახელმწიფოს ხელმძღვანელობა არანაკლებ ბიზანტიისა და ინტერესებული იყო ალანებთან კავშირით და ამ კავშირს უდიდეს მნიშვნელობას ანიჭებდა.

VII-IX საუკუნეებში ალანების დასხვა ჩრდილო კავკასიელი ტომების ისტორია მყარად არის დაკავშირებული ხაზარებთან და ხაზართა კაგანატთან. ამ პერიოდისთვის ალანები დაექვემდებარნენ ხაზარებს და მათი პოლიტიკური გავლენის ქვეშ იმყოფებოდნენ. ალანთა მმართველი დინასტია ნათესაურ კავშირში იმყოფებოდა ხაზართა მმართველებთან და მათგან იღებდა სხვადასხვა ტიტულებს. უნდა ვივარაუდოთ, რომ ხაზართა გავლენა ალანების მიმართ შენარჩუნებული იქნა IX საუკუნის ბოლომდე და X საუკუნის პირველ ნახევარშიც. აღნიშნული პერიოდისათვის ხაზარეთი ძალზე სწრაფად მიემართება დაცემისაკენ, რითაც ისარგებლეს ალანებმა და თანდათანობით აღიდგინეს დამოუკიდებლობა და სუვერენულ სახელმწიფოდ ჩამოყალიბდნენ.

„სომხეთის გეოგრაფია VII საუკუნეში“ არსებობს ცნობები ომების შესახებ. აქ მითითებული ნახური ტომები ლოკალიზდებიან დაახლოებით იმავე ადგილებში, სადაც ისინი ამჟამად ცხოვრობენ. ამ ტომებს შორის „სომხეთის გეოგრაფია“ მოიხსენიებს ნახჩმატსანკებს და ნახჩმატეანკებს, ასევე კუსტკებს (ქისტებს). ლინგვისტების კვლევის თანახმად „ნახჩმატეანკები“ - ესენი არიან ჩეჩენთა ენაზე მოლაპარაკე, ანუ „ნახჩების“ ენაზე მოლაპარაკე ხალხი.

ჩვ. წ. აღრიცხვის VII საუკუნეში ნახები წარმოადგენდნენ რამდენიმე ტომობრივ გაერთიანებას, რომლებიც საერთო ენაზე ლაპარაკობდნენ. ასეთ ტომებს მიეკუთვნებოდნენ კუსტები (ქისტები). ამჟამად დადგენილია, რომ არა მარტო ქისტების ტომობრივი კუთვნილება, ასევე მათი ლოკალიზაციის ადგილიც - მდინარე არმხის ხეობა, რომელიც როგორც ჩანს ამავე ტომის სახელით მოიხსენიებოდა - ქისტეთის წყალი, ხოლო რუსულმა წყაროებმა იგი შემოინახა როგორც მდინარე კისტინკა.

„სამხრეთის გეოგრაფია VII საუკუნეში“ მოიხსენიება აგრეთვე დურცი. მეცნიერები ამასთან დაკავშირებით ერთ აზრზე არიან ჩამოყალიბებულნი, რომ ესენი არიან დურძუკები, რომელთა შესახებ საკმაოდ გამოკვეთილად არის მითითებული „ქართლის ცხოვრებაშიც“ და სხვადასხვა ქართულ წყაროებშიც. ეთნონიმი დურძუკი გვხვდება არაბულ თხზულებებშიც. აქედან გამომდინარე შეიძლება დავასკვნათ, რომ VII-IX საუკუნეებში ისტორიული წერილობითი წყაროების თანახმად ჩეჩნებისა და ინგუშების წინაპრები იყვნენ „ნახჩმატეანები“, „ქისტები“ და „დურძუკები“.

არსებობს მასალები ჩრდილო კავკასიის ცენტრალური რეგიონის დასავლეთის მხარეს ვაინახური მოდგმის ხალხების ცხოვრების შესახებ. ეს მასალები დაცულია ანტიკური ხანის ბერძნულ ისტორიულ წყაროებში, ჩვ. წ. აღ. III საუკუნის ავტორებთან: ლუკიანესთან და კლავდიუს

ელინელთან დაცულ ცნობებში, რომლებშიც გამოყენებულია ძვ. წ. აღ. IV ათასწლეულის ზოსფორის სამეფოში შედგენილი ისტორიული ცნობები, სადაც მეოტიდების (აფხაზურ-ადიღეური ტომები) მეზობლად მოხსენიებულია ვაინახური მოდგმის ხალხი „მახლი“, „მალხი“ ტომობრივი გაერთიანება, ხალხი.

ლეონტი მროველი წერს: „ხაზართა მეფემ“ გამოყო თავისი „შვილის უობოსისთვის კავკასიის ქვეყნის ნაწილი მდინარე ლომეხიდან დასავლეთით მთებისმისადგომებამდე. სადაც დასახლდა უობოსიმისიმეკვიდრეები არიან ოსები, ხოლო დურძუკი, რომელიც იყო კავკასის შვილებს შორის ყველაზე გამოჩენილი, წავიდა და დასახლდა მთიან მხარეში, რომელსაც მისცა სახელი თავისი დურძუკეთი და იგი შეიქმნა ხაზართა მეფის ხარკის გადამხდელი. XVIII საუკუნის დიდი ქართველი გეოგრაფი ვახუშტი ბაგრატიონი აღნიშნავს, რომ უძველეს პერიოდში (ე.ი. ჩვენს მიერ განსახილველ პერიოდში) მდინარე არაგვის ზედა მხარიდან აღმოსავლეთისაკენ და მდინარე თერგის ზედა მხარიდან ასევე აღმოსავლეთისაკენ ლაკეთის (ლეკეთის) საზღვრებამდე იწოდებოდა „დურძუკეთად“.

დასკვნა.

ამრიგად, მეცნიერთა დიდი ნაწილის მოსაზრებით ტერმინი „მალხი“ და მასთან დაკავშირებული ტოპონიმები, მაგალითად ჩრდილო კავკასიაში, კერძოდ, ყაზარდო-ბალყარეთში არსებული მდინარე მალკას სახელწოდება, ასევე, ამავე მდინარის თერგის შესართავთან ახლოს მდებარე სოფელი მალკა, ბალყარეთის ზემო მხარეში მდებარე სოფელი - მუხოლი, რომელსაც სვანები - მალხარს უწოდებენ, უკავშირდება ვაინახური მოდგმის ხალხს „მალხებს“ და იგი უნდა მომდინარეობდეს მზის ვაინახური სახელწოდებიდან - მალხიდან, რაც ვაინახურ ენაზე მზეს ნიშნავს. ესენი იყვნენ მზის ღმერთის თავყანისმცემელი ხალხი და ისინი იყვნენ კავკასიის აბორიგენი მოსახლეობა და მათი სახელწოდებაც ვაინახური მოდგმის ხალხების საერთო, ზოგად სახელწოდებას წარმოადგენდა. ე.ი. ვაინახური მოდგმის ხალხების „მურძუკების“, „ნახჩმატიანკების“ და „ქისტების“ გვერდით თამამად შეიძლება დავაყენოთ „მალხები“.

გამოყენებული ლიტერატურა:

Miller, K. (1916). *Itineraria*. Stuttgart.

Латышев, В. В. (1893). *Известия древних писателей, Греческих и Латинских, о Скифии и Кавказе*. Т 1. СПб.

Армянская география, приписываемой Моисею Хоренскому (1866).

Прокопии тз Кесарии (1950). *Война с Готами*. Пер. С.П. Кондратьева. М.

Дешериев, Ю. Д. (1963). *Сравнительно-историческая грамматика нахских языков и проблемы происхождения и исторического развития горных Кавказских народов*. Грозный.

Vachushti. agwera cakartvelossa (1941). (ვახუშტი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. (1941). თბილისი).

Крупнов, Е. И. (1971). Средневековая Ингушетия. М.

Kartlis tschovreba (1955). t. I. tbilisi (ქართლის ცხოვრება (1955). ტ. I. თბილისი).

Гумашвили, З. Э. Гумашвили, Л. Э. (2014). *История государства и права Чечни*. Тбилиси.

Аланы и Вайнахи в VII-IX веках.

Заур Гумашвили

Доктор исторических наук

Ассоциированный профессор

Телавского государственного университета

ORCID ID:

E-mail: zaur.gumashvili@gmail.com

Tel: +995 591 01 25 01

Резюме

В статье рассматривается вопрос территориального расселения аланов на Северном Кавказе, указывающий, что занимаемая ими территория в письменных источниках передана схематически. К началу X века они занимали территорию современной Северной Осетии и предгорные районы балкарцев и карачаевцев. Здесь они вступают в довольно длительный и глубокий конфликт с местными абorigенами. В результате таких отношений, среди племён разного этнического происхождения, происходят процессы ассимиляции. В этом процессе речь идёт о преобладающих позициях иранских племён, что послужило началом этнического формирования осетинского народа.

В «Географии Армении в VII веке» упоминаются справки о расселении вайнахских племён на территории Северного Кавказа. К этому времени нахи представляли собой племенные объединения, говорящие на одном и том же языке. К числу таких племён принадлежали «кусты». В этих же исторических источниках, в VII веке, упоминаются «гурци», те же дзурдуки, вместе с ними упоминаются также нахчматиане. Важным новым открытием в статье является доказательство того, что на Северном Кавказе в этот период существовало ещё одно крупное вайнахское племенное объединение, что вызывает много интересных мнений. Это малхи, поклонники Бога солнца. Малх - солнце, по-чеченски.

Ключевые слова: Северный Кавказ, Аланы, Вайнахи, Малхи.